

РОЗДІЛ 7. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

ДО ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ TO PROBLEM OF MORAL BECOMING OF CHILD'S PERSONALITY

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми морального становлення дитячої особистості з позиції психолого-педагогічного підходу.

Моральне становлення особистості дитини молодшого шкільного віку розглядається як складний і багатогранний процес взаємодії педагогічних умов освітнього середовища, соціального оточення та психологічних механізмів особистісного саморозвитку і самовиховання.

У публікації обґрунтовано психолого-педагогічні засади морального становлення дитячої особистості, відображені в таких положеннях: формування моральності у дитячому віці пов'язано з індивідуальним розумовим розвитком дитини; передумовою виникнення системи моральних понять, поглядів, переконань, ідеалів є розвиток мислення, що забезпечує їх розуміння; моральні норми, ідеали, цінності, звички стають реально діючими, якщо вони залучаються до самосвідомості дитини і стають її моральними установками; основою моральної самосвідомості є моральна рефлексія, що сприяє осмисленню дитиною мотивів і наслідків власних дій, вчинків, поведінки, критичне усвідомлення яких здійснюється через моральну самооцінку; моральна самооцінка опосередковує ставлення дитини до себе, інтегрує її моральний досвід; моральний вчинок прямо пов'язаний із моральними діями та їхніми мотивами і визначається як перетворення моральної ситуації.

Представлено розроблену концептуальну модель, яка розкриває ієрархічну структуру морального становлення дитячої особистості і визначається схемою: моральна культура – моральний розвиток – моральна саморегуляція – моральне становлення – моральна позиція, кожен наступний компонент якої опирається на попередній та орієнтує потенційний напрям морального вдосконалення.

Визначено складники моральної культури (моральні поняття, моральні правила, моральні норми, моральні принципи, моральні звички, моральні якості, моральні цінності, моральний ідеал) та морального розвитку (моральні переконання, моральні почуття, моральні вчинки, моральна самооцінка, моральна рефлексія, моральна самосвідомість) особистості дитини.

Розкрито сутність моральної саморегуляції (забезпечує морально мотивовану активність особистості), морального становлення (є результатом набутого особистісного морального досвіду) та моральної позиції (представляє моральну особистісну ідентичність) дитячої особистості.

Указано на залежність формування моральної компетентності дитини від її мікросоціального середовища, на необхідність створення виховних моральних ситуацій і врахування соціальної ситуації розвитку у дитинстві.

Ключові слова: особистість, моральність, моральне виховання, моральна культура, моральний розвиток, моральна саморегуляція, моральне становлення, моральна позиція.

The article is devoted to the theoretical analysis of the problem of moral formation of a child's personality from the point of view of a psychological approach and pedagogical approach.

Moral formation of the personality of a child of primary school age is considered as a complex and multifaceted process of interaction of pedagogical conditions of the educational environment, social environment and psychological mechanisms of personal self-development and self-education.

The publication substantiates the psychological and pedagogical foundations of the moral formation of a child's personality, reflected in the following provisions: the formation of morality in childhood is associated with its individual mental development; a prerequisite for the emergence of a system of moral concepts, views, beliefs, ideals is the development of thinking that ensures their understanding; moral norms, ideals, values, habits become real if they are included in the child's self-consciousness and become his moral attitudes; the basis of moral self-consciousness is moral reflection, which contributes to the child's understanding of the motives and consequences of their own actions, actions, behavior, critical awareness of which is carried out through moral self-esteem; moral self-esteem mediates the child's attitude to himself/herself, integrates his moral experience; a moral act is directly related to moral action and their motives and is defined as a transformation of a moral situation.

A developed conceptual model that reveals the hierarchical structure of the moral formation of a child's personality is presented and is defined by the scheme: moral culture – moral development – moral self-regulation – moral formation – moral position, each subsequent component of which is based on the previous one and orients the potential direction of moral improvement.

The components of moral culture (moral concepts, moral rules, moral norms, moral principles, moral habits, moral qualities, moral values, moral ideal) and moral development (moral beliefs, moral feelings, moral actions, moral self-esteem, moral reflection, moral awareness) of the child's personality are determined.

The essence of moral self-regulation (that provides the morally motivated activity of individual), moral formation (is the result of acquired personal moral experience) and moral position (that represents the moral personal identity) of the child's personality is discovered.

It is pointed out that the formation of a child's moral competence depends on his microsocial environment, on the need to create moral situations in education and take into account the social situation of development in childhood.

Key words: personality, morality, moral education, moral culture, moral development, moral self-regulation, moral formation, moral position.

УДК 37.013.77

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/1.28>

Паненкова Ю.В.,

канд. психол. наук,
викладач психолого-педагогічних
дисциплін

Коломийського педагогічного
фахового коледжу Івано-Франківської
обласної ради

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві склалися нові соціальні відносини, які вимагають підвищення рівня свідомості та моральності підростаючих особистостей. Очевидною є потреба у нових підходах до морального особистісного розвитку через помітні прояви деформацій у системі ціннісних орієнтацій, норм та ідеалів, зниження значущості моральних норм і принципів, які регулюють поведінку. Беззаперечною є важливість морального виховання у дитячому віці, що підтверджується філософським висловом: все розпочинається з дитинства.

Моральне становлення особистості дитини молодшого шкільного віку є складним і багатограним процесом взаємодії умов освітнього середовища, соціального оточення і власних механізмів саморозвитку. Моральність, внутрішні моральні інстанції є тим еталоном, який спрямовує поведінку дитини. Особливого значення набуває нині формування морально релевантних потреб, інтересів, поглядів, переконань, ідеалів, які стають вагомими регуляторами дій і вчинків у дитячому віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Моральний розвиток, формування і виховання дитячої особистості завжди були актуальною проблемою психолого-педагогічної науки.

У психолого-педагогічній науці формування моральності у дитячому віці тісно пов'язується з індивідуальним розумовим розвитком дитини [11, 8]. Розвиваючи цю ідею, яку вперше висунув Ж. Піаже і підтримав Л. Виготський, Л. Колберг запропонував теорію морального розвитку особистості, яка містить кілька рівнів із відповідними стадіями, кожна з яких зумовлена індивідуальною спроможністю дитини певного віку.

На думку Л. Колберга, доморальному рівню розвитку відповідають такі стадії: нульова стадія – добре те, що дитині подобається; перша стадія – дитина слухається, щоб уникнути покарання; друга стадія – дитина послуговується егоїстичними міркуваннями взаємної вигоди – слухняність в обмін на певні заохочення. На цьому рівні домінує той модус моралі, який називається вимушеною мораллю. Тривалість її поширюється на дошкільний і частково молодший шкільний вік дитини та обмежується приблизно десятьма роками її життя.

Важливою передумовою формування системи моральних поглядів, переконань та ідеалів у дитячому віці, як стверджує і Л. Божович, є розвиток мислення, що забезпечує їхнє розуміння. Саме у період шкільного дитинства, на її думку, починають виникати моральні погляди, переконання, судження та оцінки, які формуються під впливом думок і позицій дорослих [4].

Природа психологічного впливу моральних переконань і стійкість моральної поведінки дитини,

зазначає М. Боришевський, ще не досить вивчена. Доказом сформованості і дієвості моральних переконань є їхня наказова дія на поведінку дитини, закріплення засвоєних моральних норм під час саморегуляції власних дій і вчинків, поява нових моральних якостей особистості [6].

Моральні норми, ідеали, цінності, звички стають реально діючими, як вважає М. Савчин, якщо вони присвоюються та залучаються до самосвідомості особистості, стають Я-цінностями. Так, на його думку, виникає моральна свідомість [13].

Системний аналіз індивідуальної моральної свідомості, зазначає З. Карпенко, дає змогу виокремити базові ціннісні орієнтації особистості у структурі її життєдіяльності, які ієрархізуються за мірою входження особистості у суспільні відносини. Водночас визначеним рівням «індивід», «група», «суспільство» відповідають ціннісні орієнтації, які виражають спрямованість особистості на ту чи іншу духовну цінність, яка реалізується у конкретній соціальній ситуації [9]. Зокрема, цінностями індивідуального буття особистості є істина, справедливість і користь, які досягаються у пізнавальній, комунікативній і практично-перетворювальній діяльності згідно із їхньою класифікацією за М. Каганом.

Орієнтиром у формуванні індивідуальної моральної самосвідомості дитини є мораль як форма суспільної свідомості, відображена у моральних нормах, правилах, ідеалах, які і регулюють її дії, вчинки, поведінку.

За твердженням І. Беха, основою моральної самосвідомості, а саме моральних установок та переконань, є моральна рефлексія. Він розглядає моральну рефлексію як здатність дитини осмислювати свої спонуки, наслідки власних дій і вчинків для себе самої та для інших [3].

Уточнюючи природу моральної форми рефлексії, І. Булах зазначає, що «моральна рефлексія – це осмислення і переосмислення особистістю взаємодій (діяльності, взаємин, спілкування) із погляду на належне і ціннісне, що підносить її на новий рівень осягнення соціального простору» [7, с. 170].

Моральна самооцінка, за Р. Бернсом, розглядається у контексті загального уявлення про себе. Він вважає, що моральна самооцінка є сукупністю моральних когнітивно-почуттєвих уявлень про власні психічні та особистісні властивості, які проявляються у моральній поведінці, та їхнє критичне усвідомлення [1].

Моральна самооцінка, таким чином, опосередковує ставлення дитини до самої себе, інтегрує її моральний досвід і спілкування з іншими. Вона є важливою особистісною інстанцією контролю власної поведінки і діяльності в межах моральних критеріїв. Моральні оцінки та оцінні судження є компонентами моральної самосвідомості, які

узгоджують поведінку дитини із моральними нормами, правилами, принципами.

В. Роменець, досліджуючи моральні вчинки, доводив, що вчинок можна визначити як перетворення моральної ситуації. Тому під вчинком, на його думку, слід розуміти моральну дію, яка «має розгорнуті психологічний і моральний аспекти. Дію, в якій психологічний аспект сильно редуковано, автоматизовано і перетворено на звичку» [12, с. 196].

Як стверджує І. Бех, дитина постійно очікує моральних дій, подібних до тих, які були пережиті нею у минулому і справили на неї велике враження. «Зважаючи на те, що у вчинку вихованець проявив народжувану особистісну цінність, необхідно цілеспрямовано створювати навколо нього атмосферу очікування подібних моральних дій» [2, с. 246].

Неодноразово вказував на тісний зв'язок морального вчинку із моральними діями та мотивами поведінки дітей і М. Боришевський [5]. Моральні вчинки (як усвідомлений моральний вибір дитини) пов'язані з її власним досвідом поведінки і досвідом взаємин із іншими та сприяють виробленню у неї звичних форм поведінки.

Здійснений системний теоретичний аналіз зазначеної проблеми спрямував **дослідження** на обґрунтування психолого-педагогічних засад морального становлення дитячої особистості та визначив його **мету і завдання**, які полягають у створенні концептуальної моделі морального становлення дитячої особистості і з'ясуванні психолого-педагогічних умов моральної самопобудови дитячої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Моральне становлення дитини у молодшому шкільному віці прямо пов'язане із її моральним вихованням та з особистісним розвитком, зокрема з розвитком мотиваційної сфери, яка мотивує дії, вчинки і поведінку; розвитком емоційно-вольової сфери, що забезпечує незалежність мотивів від обставин і стійкість поведінки. Це вказує на необхідність і важливість формування моральності та моральної компетентності дитячої особистості.

Феномен моральності є складною системою смислового наповнення, яка реалізується у моральних нормах, принципах, цінностях, переконаннях, ідеалах, вчинках.

Розроблена нами концептуальна модель морального становлення дитячої особистості молодшого шкільного віку (рис. 1) визначає ієрархічну структуру морального становлення та відображає цілісний процес морального становлення, послідовними компонентами якого є моральна культура, моральний розвиток, моральна саморегуляція, моральне становлення, моральна позиція.

Моральну культуру ми розуміємо як інтегральну якість, яка визначається насамперед у системі моральних знань, умінь і відносин. Її компонентами є моральні поняття (як система моральних знань і уявлень), моральні правила (як система моральних вказівок), моральні норми (як моральні еталони поведінки), моральні принципи (як моральні вимоги, що регулюють діяльність і поведінку), моральні звички (як стійкі форми поведінки, що стають моральною потребою), моральні якості (як моральні особистісні риси, що визначають дії та поведінку), моральні цінності (як моральні стандарти та орієнтири) та моральний ідеал (як взірць моральності). Під час формування моральної культури вибудовується моральний ідеал особистості, відбувається відбір моральних цінностей, які становлять частину загальнолюдських, виникає моральна свідомість і самосвідомість.

Моральний розвиток визначає рівень засвоєння моральних уявлень і сформованості моральної культури. Його змістове наповнення містить моральні переконання (власну систему поглядів,

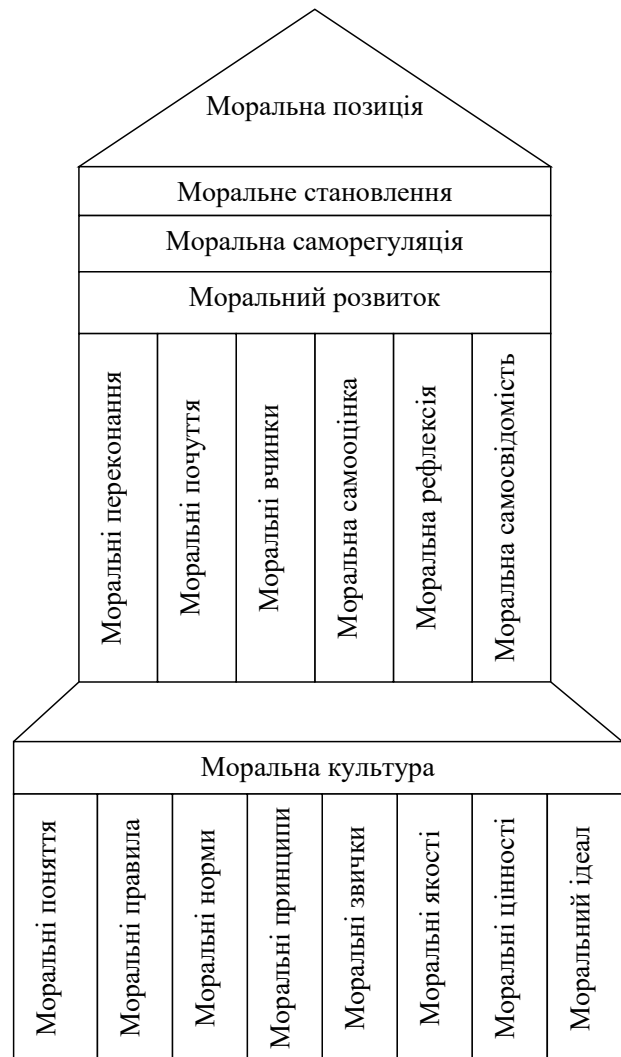

Рис. 1. Концептуальна модель морального становлення дитячої особистості

суджень, оцінок), моральні почуття (емоційні переживання, що відображають оцінне ставлення до моральних аспектів діяльності і поведінки), моральні вчинки (певні моральні дії), моральну самооцінку (власну моральну інстанцію контролю діяльності і поведінки), моральну рефлексію (моральне осмислення власних дій, учинків, поведінки), моральну самосвідомість (власні моральні установки і цінності).

Моральна саморегуляція забезпечує здійснення морально мотивованої власної активності, спрямованої на моральний вибір, самоконтроль і моральну відповідальність за дії, вчинки, поведінку.

Моральна саморегуляція поведінки може бути як довільною, так і мимовільною. Довільна саморегуляція поведінки відбувається тоді, коли дитина свідомо приймає рішення діяти відповідно до моральних вимог і, контролюючи власну поведінку, виконує цей намір, навіть якщо він входить у суперечність із її безпосередніми бажаннями. За мимовільної моральної саморегуляції дитина чинить морально внаслідок того, що моральні мотиви є сильнішими порівняно з іншими стимулами її активності.

Сутність психологічного механізму моральної саморегуляції полягає у керуванні власними діями і вчинками на основі сформованих моральних якостей та моделей моральної поведінки.

Моральне становлення є новим моральним утворенням, що виникає на основі морального досвіду (моральної культури, морального розвитку, моральної саморегуляції) та формує моральну позицію дитини.

Моральна позиція є проявом моральної дитячої ідентичності, що забезпечить її майбутню траєкторію морального розвитку.

Таким чином, цілісний процес морального становлення у дитячому віці охоплює сформованість моральної культури як системи моральних знань, умінь і відносин; моральний розвиток як моральну особистісну якість; моральну саморегуляцію як морально мотивовану власну активність.

Моральне становлення дитячої особистості буде успішним, якщо дитина стане активним співучасником виховного процесу і якщо виховний процес спрямовуватиметься на формування дитячої індивідуальності.

Труднощі, які виникають під час морального становлення дитячої особистості, можуть спричинюватися відсутністю сформованості морально-оцінної компетентності дитини, невідповідністю уявлень про моральні норми поведінки і власні вчинки, недостатністю морального прикладу батьків.

Теоретичне обґрунтування зазначеної проблеми на основі психолого-педагогічного підходу дає підставу для таких **висновків, узагальнень і подальших перспектив дослідження:**

1) моральні норми і правила під час виховання трансформуються у відповідні моральні цінності, переконання і почуття, що втілюються у діях, вчинках та поведінці дитини;

2) своєрідною характеристикою морального розвитку дитини є її моральна культура, яка відображає рівень засвоєння нею моральних понять, правил, норм, принципів, сформованість моральних якостей, готовність до постійного морального самовдосконалення і самовиховання, самостійність у вирішенні моральних проблем;

3) моральне становлення дитячої особистості як результат її морального досвіду вказує на здатність робити свідомий моральний вибір, що буде ознакою формування моральної зрілості, відображеної у моральній позиції;

4) згідно з нашою концептуальною моделлю ієрархічна структура морального становлення дитячої особистості у молодшому шкільному віці визначається схемою: моральна культура – моральний розвиток – моральна саморегуляція – моральне становлення – моральна позиція, кожний наступний компонент якої опирається на попередній і визначає потенційний напрям морального вдосконалення.

Загальними закономірностями та умовами, що визначатимуть траєкторію моральної самостійної побудови дитячої особистості, ми вважаємо такі:

– формування моральної компетентності залежатиме від мікросоціального середовища, в якому розвивається і виховується дитяча особистість;

– створення виховних моральних ситуацій, у котрих дитина сама зможе ставити вимоги до себе та оцінювати власні дії, вчинки, поведінку;

– врахування вікових та індивідуальних особливостей, соціальної ситуації розвитку у дитинстві, що спрямовуватиме вибір форм, методів, прийомів і засобів морального виховного впливу.

Здійснений теоретичний аналіз проблеми морального становлення дитячої особистості з позиції психолого-педагогічного підходу міг би доповнити наявні інтерпретації морального виховання у дитячому віці та слугувати підґрунтям для подальших досліджень вікового онтогенезу моральності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва : Прогресс, 1986. 429 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості. Київ : Україна-Віта, 1995. 202 с.
4. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
5. Боришевський М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів. Київ : Радянська школа, 1980. 144 с.

6. Боришевський М.Й. Моральні переконання та їхнє формування у дітей. Київ : Знання, 1979. 48 с.

7. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2003. 340 с.

8. Выготский Л.С. Мышление и речь. Сочинения: в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 2. С. 395-415.

9. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Збірник наукових праць. Філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 1996. Ч. 2. С. 42 – 48.

10. Пауэр Ф.К., Хиччинс Э. Подход Лоуренса Колберга к нравственному воспитанию. *Психологический журнал*. 1992. № 3. С. 175-182.

11. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. Москва : Педагогика-Пресс, 1994. 528 с.

12. Роменець В.А. Психологія творчості. Київ : Либідь, 2001. 288 с.

13. Савчин М.В. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та свідомості особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2005. № 4. С. 115-131.